

Аналітична доповідь
**«Східний вектор
зовнішньої політики України
(Близький Схід, Південна Азія, КНР)
у контексті стратегії
національної безпеки»**

*Є. В. Гобова, С. І. Данилов,
В. О. Кіктенко, Д. Марков,
І. М. Семиволос, Ю. С. Філь*

Бюлетень Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського публікує аналітичні статті та коментарі, присвячені актуальним проблемам політичного та соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та Північної Африки, Центральної Азії, Східної, Південної та Південно-Східної Азії. Розглядаються питання зовнішньої та внутрішньої політики, становлення правової держави та громадянського суспільства, демократизації та демократичного транзиту, модернізації тощо. Особлива увага приділяється вивченню цієї групи країн у глобальному та регіональному вимірах, а також прогнозуванню їхнього можливого впливу на міжнародне становище України, її безпеку та економічний добробут.

	Вступ	3
	Розділ I. Україна і країни Близького Сходу та Північної Азії	4
	1. БСПА як сфера українських інтересів	4
	2. Головні виклики та проблемні питання у двосторонніх відносинах між Україною та Ізраїлем	12
	Розділ II. Нааявний потенціал та проблемні питання відносин України з Індією та Пакистаном	16
	Розділ III. Сучасний стан та перспективи українсько-китайських відносин	22
	Висновки, прогнози та рекомендації	25

Вступ

Важливість регіону Близького Сходу та Північної Африки (далі – БСПА) для України обумовлена кількома головними чинниками. Насамперед енергетичним і логістичним: більшість світових запасів нафти й третина розвіданих світових запасів газу скупчено в країнах БСПА, вздовж узбережжя країн регіону та через Суецький канал проходить основний морський торговий маршрут, який поєднує два глобальні центри економічної могутності – Європу та Південно-Східну Азію. Регіон БСПА надає Україні можливість диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, має значний інвестиційний потенціал. Перспективним напрямом взаємодії є також розвиток науково-технічної й промислової кооперації, що уможлиблюється наявною в Україні науковою базою, технологіями і кваліфікованим кадровим потенціалом. Разом з цим, ситуація в регіоні визначається складним переплетінням внутрішніх і зовнішніх чинників, насамперед політикою гравців, що конкурують за вплив. Окрім держав БСПА (Туреччина, Іран, КСА, Катар, Ізраїль), а також активних недержавних акторів (Брати-мусульмани, Хізбулла, ІДІЛ та ін.), важливе значення має політика позарегіональних потуг, насамперед США, Великої Британії, ЄС і його членів, насамперед Німеччини і Франції, а також РФ і КНР.

Регіон Південної Азії також має бути в списку пріоритетних напрямів зовнішньої політики України з багатьох причин. Серед них економічний напрям посідає чільне місце, враховуючи той факт, що лідер південноазійського регіону – Індія – є однією з країн, економіка яких розвивається стрімкими темпами (ВВП у 2019 році зросло на 4,181%), й у 2019 році вона посіла 5 місце в рейтингу найбільших економік світу. Це позитивно впливає на інвестиційну спроможність країни та її політику, якою Україна може скористатися. Індія завжди була для нашої дер-

жави потужним ринком збуту сільськогосподарської продукції, а сучасні умови сприяють розширенню торгівлі і зміцненню торгово-економічних зв'язків.

Перспективними напрямками співпраці України та Китаю залишаються розбудова інфраструктури, науково-технічне і військово-технічне співробітництво. Торгівля з КНР є стратегічно важливим напрямом для України, а ЗВТ з ЄС і початок торговельної лібералізації з КНР може надати в майбутньому істотні переваги в реалізації спільних стратегічних проєктів. Крім того, двом країнам вдалося досягти прогресу в об'єднанні своїх транспортних інфраструктур у межах коридору Китай – Україна – ЄС. Уряди України та КНР визначили подальше співробітництво в інвестиційних проєктах, зокрема розвиток індустріальних парків, що спеціалізуються на зберіганні, переробці, перевалці продовольчих товарів, технологічних парків з розвитку та інтеграції виробництва і переробки сільськогосподарських продуктів та інвестиційних проєктів у сфері транспортної інфраструктури й енергетики, розширення переліку таких проєктів в рамках ініціативи КНР «Один пояс, один шлях». Україна ухвалила з КНР план дій із реалізації ініціативи спільного будівництва «Економічного поясу Шовкового шляху» та «Морського Шовкового шляху XXI століття», створили робочу групу між Посольством КНР в Україні та Офісом віце-прем'єр-міністра з питань європейської інтеграції, почали розробку дорожньої карти. При цьому в умовах американо-китайської торгової війни відбулося посилення політичного тиску на Україну з боку США щодо присутності китайських інвестицій, технологій та бізнесу в нашій країні. Зазначені аспекти визначають актуальність вивчення сучасного стану та перспектив подальшого розвитку українсько-китайських відносин.

Розділ I

Україна і країни Близького Сходу та Північної Азії

1. БСПА як сфера українських інтересів

Близький Схід та Північна Африка (англ. *Middle East & North Africa, MENA*, далі застосовуємо український відповідник цієї аббревіатури – БСПА) включає низку арабських країн і одну автономію: Ірак, Сирію, Ліван, Йорданію, Кувейт, КСА, Катар, Бахрейн, ОАЕ, Оман, Ємен, Єгипет, Лівія, Туніс, Алжир, Марокко і Палестинську автономію¹. У цій доповіді дотримуватимемося консервативного – тобто звуженого – визначення кордонів регіону. Особливо місце на мапі регіону посідають три неарабські країни (точніше, країни, у складі населення яких домінує неарабський складник) – Ізраїль, Туреччина та Іран².

Важливість регіону обумовлена кількома головними чинниками. Насамперед енергетичним, оскільки більшість світових запасів нафти й третина розвіданих світових запасів газу зкуплено в регіоні БСПА. Вздовж узбережжя

країн регіону та через Суецький канал проходить основний морський торговий маршрут, який поєднує два глобальні центри економічної могутності – Європу та Південно-Східну Азію, а також другу за кількістю населення державу у світі – Індію.

Сучасний БСПА має складний політичний і безпековий ландшафт. У ньому наразі переважають авторитарні режими. Це один з найнебезпечніших регіонів світу, який протягом ХХ–ХХІ століть пережив низку збройних конфліктів і війн, зокрема громадянських, а також повстань, революцій і державних переворотів.

Такі події набули особливої інтенсивності протягом останнього десятиліття, яке увійшло в історію як доба Арабської весни. Саме в цей період відбулися найсуттєвіші зміни, які вже змінили й надалі змінюють обличчя регіону, додаючи йому ще більшої невизначеності та суперечливості.

Ситуація в регіоні визначається складним переплетінням внутрішніх і зовнішніх чинників, насамперед політикою гравців, що конкурують за вплив. Окрім держав БСПА (Туреччина, Іран,

¹ Інколи кордони регіону подовжують до Пакистану, і тоді він також охоплює пострадянську Центральну Азію, Кавказ і Афганістан (MENAP = MENA + Pakistan). Також подекуди до регіону включають низку сусідніх африканських країн (Судан, Південний Судан, Чад, Ефіопію, Еритрею, Джибуті, Комори, Нігер, Малі) та європейські острівні держави (Кіпр, Мальту).

² Іран у класичній географічній класифікації відносять не до Близького, а до так званого Середнього Сходу. Проте хоча останній термін й досі вживається в географічній науці, сьогодні та сукупність історичних територій, до якої він відсилає, вже не складається в єдину політико-економічну реальність. А Іран, що більше тяжіє до БСПА, аніж до своїх східних сусідів, має амбіції посісти місце регіонального лідера. Отже для цієї доповіді вважатимемо його також частиною БСПА.

КСА, Катар, Ізраїль), а також активних недержавних акторів («Брати-мусульмани», Хізбулла, ІДІЛ та ін.), важливе значення має політика позарегіональних потуг, насамперед США і Великої Британії, ЄС та його членів, насамперед Німеччини і Франції, а також РФ і КНР.

Отже, якою має бути українська політика на Близькому Сході? У чому значення цього регіону для України?

Україна, на нашу думку, має й надалі дотримуватися раніше визначеного курсу, що виходить з пріоритетності економічного порядку денного, а отже, визначення регіону як важливого ринку. Але цей курс не означає незрозумілості у виборі партнерів і напрямів кооперації.

Серед *головних стратегічних завдань і цілей*, що наразі стоять перед Україною в регіоні, є розширення ринків збуту власної продукції і послуг. Близькосхідний ринок перебуває в безпосередній близькості до України і має велику ємність, значним є також попит на товари, які виробляються або можуть вироблятися в Україні³. Регіон надає Україні можливість диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, має значний інвестиційний потенціал. Перспективним напрямом взаємодії є також розвиток науково-технічної й промислової кооперації, що уможливується наявними в Україні науковою базою, технологіями і кваліфікованим кадровим потенціалом.

Успішність такого політично нейтрального підходу залежить від адекватної оцінки політичних і безпекових ризиків. А також від усвідомлення реального місця України у світі, її масштабів у стратегічному й економічному вимірі.

Україна має, на нашу думку, потенціал для зростання в обох цих напрямках. Але варто розуміти, що це зростання об'єктивно обмежене нашим перспективним статусом як середньої потуги (*middle power*). Це, зокрема, означає, що не варто ставити зависокі цілі, як це вже мало місце в історії української дипломатії. Також потрібно враховувати політичні пріоритети України, позиції її союзників і супротивників, які теж прагнуть реалізувати свої інтереси в БСПА.

Запропонована доповідь не містить докладного опису ситуації в регіоні, радше, визначаючи її характерні особливості. Отже, маємо на меті запропонувати певні дороговкази для українських політиків, дипломатів і бізнесменів для навігації в складному політичному та безпековому ландшафті сучасного БСПА.

Фрагментована політична реальність: громадянські та проксі-війни – failed states та fragile states

Визначальними для політичної ситуації в регіоні стали події Арабської весни, яка розпочалася в 2010 р. і триває дотепер.

Наслідками цієї хвилі повстань, зокрема, є:

- досі єдиний на весь Арабський світ позитивний випадок демократичної політичної трансформації (Туніс, 2010 р.);
- революція в Єгипті (січень 2011 р.), яка завершилася військовим переворотом і реставрацією керованого військовими авторитарного режиму (липень 2013 р.);
- переворот у Судані (2019 р.);
- протести 2019–2020 рр., що призвели до зміни влади в Алжирі;
- заворушення, що переросли в громадянські війни в Сирії, Лівії і Ємені, до участі в яких долучилася низка сусідніх і світових держав і які згодом набули фрагментованого характеру⁴.

Три країни, які постраждали від *фрагментованих громадянських війн*, – Сирія, Лівія, Ємен – наразі можна віднести до категорії *failed states*. Ще одну – Ірак – можна визначити як *fragile state*.

Режими, які з погляду міжнародного права вважаються законною владою цих країн, не мають ані повного контролю над їхніми територіями, ані належної легітимності. Окремі території та/або групи населення не визнають моральне право уряду на управління державою або вважають владою інші, альтернативні до центральної влади органи, групи чи лідерів.

У випадку Сирії перемога однієї зі сторін, наприклад режиму Башара аль-Асада, не

³ Йдеться передусім про продукцію металургії і сільського господарства, а також хімічної промисловості й машинобудування, які на ринку країн БСПА є конкурентоспроможними.

⁴ Фрагментованими називають [громадянські] війни, у яких бере участь одночасно багато сторін, і кожний учасник може мати кілька противників. Зрозуміло, що примирення чи перемога однієї зі сторін конфлікту в такій ситуації не призводить до встановлення повноцінного миру.

обов'язково має призвести до відновлення єдиної Сирійської держави. Прихильники цього лідера, так само як і його опоненти, розділені багатьма конфліктними лініями. Значна частина населення країни стала біженцями і не в змозі повернутися додому з огляду на безпекову ситуацію.

Фрагментований збройний конфлікт наразі охоплює терени одночасно Сирії і Іраку та справляє суттєвий вплив на ситуацію в Лівані. Сукупно подібні конфлікти призвели до посилення фрагментації БСПА.

У реальності, яка постала на тлі сучасних фрагментованих громадянських війн у Сирії, Лівії та Ємені, ворог твого ворога не обов'язково є твоїм другом, і навпаки, союзник (партнер) твого ворога не обов'язково твій ворог. Альянси можуть укладатися навіть попри суттєві розбіжності в стратегічних інтересах, за умов наявності спільних тактичних переваг або з метою стримування потенційно потужного опонента.

Прикладом таких союзів є відносини між Іраном і Росією від початку сирійської кризи й між Туреччиною і Росією після введення російського військового контингенту в Сирію.

Поки Іран і Росія разом дотримуються спільної мети відновлення влади Башара аль-Асада над усією територією Сирії, підтримані ними збройні угруповання діють між собою за контроль над окремими ділянками території. Водночас РФ примусила Асада скасувати регіональні партійні вибори з огляду на перемогу на них проіранських сил.

Туреччина оголошує війну режиму Асада, який зазіхає на останню бунтівну провінцію Ідліб, загалом підконтрольну Анкарі, і завдає йому нищівних ударів, змушуючи Росію – партнера Туреччини в мирних переговорах в Астані – до підтримки перемир'я.

Вдала тактика, базована на масованому застосуванні БПЛА власного виробництва, дозволила Туреччині уникнути прямого зіткнення і зберегти видимість партнерства з Росією. Туреччина, продемонструвавши воєнну перевагу на сирійському театрі над військами не лише Асада, а опосередковано, й самої РФ, таким чином примусила останню до миру, адже питання чи бути війні в Сирії наразі вирішує РФ.

У лівійському конфлікті Туреччина і Росія підтримують протилежні сторони, причому уряд

Сарраджа, підтримуваний Туреччиною, наразі перемагає. Водночас це не впливає на тональність публічних промов президентів Туреччини і РФ, не змінює формат двосторонніх відносин щодо Сирії і не впливає на процес передання Туреччині протиповітряної системи С400.

Окрему проблему становлять *недержавні гравці (non-state actors)*, роль яких у регіоні стала помітнішою за останнє десятиліття. Йдеться не лише про очевидних міжнародних парій (ІДІЛ та Аль-Каїду), а й про утворення, політична й безпекова вага яких є доволі суттєвою, а ставлення до них держав регіону – неоднозначним: від внесення до списків терористичних організацій до політичної, фінансової або навіть воєнної підтримки.

У певному сенсі значення цих утворень є більшим, ніж багатьох держав. Інколи їм вдається навіть підпорядкувати собі державу при збереженні всіх її зовнішніх атрибутів або захопити окремі інститути держави (Ліван, Ірак). До таких недержавних гравців відносимо насамперед *всесвітню Громаду Братів-мусульман* (далі – БМ), ліванську політико-парамілітарну організацію *Хізбулла* (інший варіант назви – Хезболла) та створені іранським Корпусом вартових ісламської революції (КВІР) за моделлю останньої такої самої структури в Іраку і Ємені, а також (на базі шиїтських меншин) й у деяких інших мусульманських країнах.

За роки сирійської громадянської війни, у якій Хізбулла бере активну участь з 2012 р., ця організація значно зміцнилась як у військовому, так і в організаційному планах. Спільна участь у бойових діях з регулярною армією РФ навчила бойовиків, зокрема, навичкам взаємодії з повітряною підтримкою, а також дозволила ознайомитися з новими типами озброєнь.

Досвід Ірану зі створення Хізбулли та її клонів в інших країнах регіону виявився настільки успішним з погляду досягнення політичної мети воєнними засобами при уникненні прямої відповідальності на основі принципу правдоподібного заперечення (*plausible deniability*), що почав поширюватися світом. Цей досвід поряд із багатоміліардною російською/радянською традицією проксі-війн вплинув на створення місцевих підрозділів ніби «ополченців», насправді підпорядкованих російському командуванню, спочатку в Криму, а потім на Донбасі.

Нині проксі-структури активно застосовуються Туреччиною в Сирії та Лівії. Надаючи

досвідом інших близькосхідних гравців і пригадуючи досвід підтримуваної Ізраїлем до 2000 р. «Армії південного Лівану», ізраїльські стратеги також замислюються над відновленням практики використання проксі-сил у закордонних операціях.

Зовнішньополітична і зовнішньоекономічна поведінка й амбіції Хізбулли та її клонів нагадують поведінку суверенних держав. Інколи вони можуть і діяти від імені держав, наприклад Лівану чи Іраку (адже їхні представники обіймають офіційні посади, зокрема в секторі безпеки), працюючи у сфері ВТС.

Підтримка БМ з боку Катару лежить в основі поточного конфлікту між цією країною та коаліцією в складі КСА, ОАЕ та Єгипту. Тоді як для останніх, унаслідок подій Арабської весни, БМ перетворився на головне джерело загрози, Катар традиційно розглядає БМ як певний стратегічний ресурс, а отже, є не просто одним з багатьох спонсорів цієї Громади⁵. Ще до катарського газового буму колишній правитель емірату зазначав, що «Брати-мусульмани» для Катару – те саме, що для Саудівської Аравії нафта.

Катар не лише десятиліттями надає притулок, фінансову підтримку і міжнародну трибуну лідерам й активістам БМ⁶, а й підтримав їх у боротьбі за владу в країнах Арабської весни (Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені й Сирії). Зокрема, емірат надавав мільярдні кредити та гранти уряду президента Мурсі в Єгипті (2012–2013 рр.).

Нова арабська холодна війна – час нестійких альянсів

Конфлікт між Туреччиною і Катаром, з одного боку, і КСА та ОАЕ – з іншого, бере початок з політичного протистояння в Єгипті часів Арабської весни. Перші підтримали пов'язаний з БМ уряд президента Мурсі, а другі – військовий істеблїшмент на чолі з генералом Абдель Фаттахом ас-Сісі, який зрештою усунув Мурсі від влади.

Виявами цього конфлікту стали, зокрема:

- політичні скандали, найбільш гучним серед яких є історія із вбивством саудівського журналіста Дж. Хашогджі на території посольства КСА в Туреччині в 2018 р.;

- економічна блокада Катару (з літа 2017 р.);
- воєнне протистояння в Лівії, де вищезазначені групи держав підтримують протилежні сторони в тривалому внутрішньому конфлікті. Туреччина й Катар допомагають Уряду національної згоди Ф. Сарраджа у Триполі, а КСА і ОАЕ – Лівійській національній армії генерала Х. Хафтара. Останній мотивує свої дії боротьбою зі збройними ісламістськими угрупованнями, які й насправді становлять військову силу, на якій тримається міжнародно визнаний (що також є правдою) уряд Ф. Сарраджа.

Наприкінці травня 2020 р. *Єгипет* оголосив про створення антитурецького альянсу в складі Греції, Кіпру, ОАЕ та Франції. Утім, проголошення само по собі ще не є свідченням народження альянсу й може виявитися лише побажанням. Радше, йдеться про тимчасовий збіг інтересів. Греція й Кіпр незадоволені угодами про морський кордон між Туреччиною та урядом Ф. Сарраджа, які не зважають на права цих держав на певні ділянки Середземного моря, та претензіями Туреччини на поклади вуглеводнів поблизу узбережжя Кіпру, які, відповідно, не визнаються останнім.

Відносини між Єгиптом та ОАЕ є найбільш близькими. Між силами цих держав існує взаємодоповнюваність і операційна узгодженість на лівійському театрі бойових дій. Натомість Франція, так само як і РФ, яка в повідомленні про альянс не згадується, підтримує Х. Хафтара й навряд чи постійно консулюється з Єгиптом. Єгипет своєю чергою дещо занепокоєний посиленням російської присутності в цій частині регіону й свого часу відмовив росіянам у створенні на своїй території бази для операцій на підтримку Хафтара.

Попри чималий політичний вік ідей «арабської єдності», провідні арабські країни складно набувають *досвіду активної спільної дії*, до того ж не завжди успішного. Дії партнерів не завжди узгоджені.

Так, у Ємені КСА і ОАЕ демонструють не лише суперечливі тактичні підходи, а й реалізують сценарії, які базуються на сутнісно відмінному баченні майбутнього країни. Невизначеність

⁵ БМ також традиційно користувалися прихильним ставленням і з боку влади Кувейту та й самої КСА, принаймні до початку Арабської весни і приходу до влади короля Салмана ібн Абдель-Азіза.

⁶ Найяскравіший приклад – єгиптянин шейх Юсуф аль-Карадаві, який протягом років вів щотижневу програму на телеканалі Aljazeera.

і нетривалість таких альянсів нагадує про нестабільність близькосхідних кордонів, нарізаних *ad hoc* колоніальними державами, часто всупереч історичним кордонам.

Останніми роками в межах БСПА формується нова стратегічна «гра», що за масштабом і розміром ризиків порівнювана з «грою» початку ХХ століття, коли відбувався розпад Османської імперії і закладалися сучасні обриси регіону. Сучасна «гра», що може змінити обличчя регіону, видається навіть складнішою і непередбачуванішою.

На тлі послідовної, такої, що її провадить вже друга американська адміністрація, політики із згортанні ролі США як монопольного гаранта регіональної безпеки виникає *стратегічна невизначеність*.

Для великих держав з традиційно сталою присутністю в БСПА це становить певний виклик, подеколи порушуючи перед ними *важкі дилеми*. Інколи під час виникнення таких дилем робиться неочікуваний вибір. Прикладом є ставка, зроблена президентом США Б. Обамою на користь курдських сепаратистів як союзників у боротьбі з ІДІЛ замість традиційного партнера, держави – члена НАТО – Туреччини.

Із тактичного погляду рішення, ухвалене Обамою, виявилось вдалим:

- ІДІЛ як територіальне утворення був знищений з меншими втратами;
- США уникли зайвих зобов'язань щодо майбутнього Сирії і загалом регіону;
- не було піддано загрозі великий договір з Іраном про скорочення його ядерної програми, що мав стати ключовою частиною т. зв. спадку (*legacy*) Обама.

Але стратегічно це рішення було більш ніж сумнівним:

- сирійська криза не була розв'язана, навпаки поглибилася, а отже, загроза відновлення ІДІЛ та інших подібних утворень зберігається;
- Туреччина втратила довіру до НАТО і звернулася до співпраці з РФ, що порушило

стратегічний баланс у регіоні на користь опонентів США;

- створено загрозу для політичної стабільності ЄС (у вигляді безпрецедентного потоку біженців);
- посилення позицій Ірану в Сирії й у БСПА загалом створило загрозу для традиційних союзників США в регіоні й занурило Близький Схід у тривалу локальну холодну війну.

Ситуація є показовою для сучасного стану регіону загалом і водночас повчальною. Для відносно невеликих і умовно нових гравців, таких як Україна, поріг ризикованості у виборі партнерів є значно нижчим. У певних межах можна одночасно розвивати відносини навіть у таких чутливих сферах, як ВТС, з державами, які перебувають у конфронтації. Наприклад, з Туреччиною та КСА й ОАЕ. Водночас варто усвідомлювати, що кожний крок треба робити, зважаючи на позиції інших партнерів у регіоні.

Колишні союзники США – КСА і ОАЕ (переважно разом), Туреччина і Катар (переважно окремо, але не всупереч одне одному) – дедалі частіше застосовують «імперські інструменти». Ідеться про воєнні операції власними силами й через проксі, створення закордонних військових баз, операції зі зміни режимів і підтримки маріонеткових урядів тощо.

Привертає увагу саме транскордонний, регіональний характер процесів – ті самі штаби планують операції на кількох театрах, військові ресурси, зокрема людські, перекидаються з країни до країни⁷.

Розбіжності в оцінках і непевність перспектив різного роду «імперіалістичних» кроків і ініціатив⁸ є свідченням стратегічної невизначеності майбутнього регіону.

Не лише енергетичні ресурси, а й об'єкти критичної транспортної інфраструктури викликають інтерес гравців у регіоні. Наприклад, від підтриманої ОАЕ нової влади Судану дубайська компанія *DP World* отримала контроль над найбільшим портом, який раніше належав державі.

Для ОАЕ ситуація в Судані має також політичний аспект. Ідеться про зменшення впливу «Братів-

⁷ Туреччина застосовує сирійських бойовиків в Лівії, приватні безпекові компанії ОАЕ рекрутують найманців в Судані для війн в Ємені і Лівії.

⁸ Турецька «Блакитна Батьківщина», частиною якої є поточна воєнна кампанія у Лівії, не єдиний подібний проєкт. Іншими наочнішими прикладами є саудівсько-еміратська воєнна експедиція в Ємені, еміратсько-єгипетська – у Лівії, роль ОАЕ в процесі зміни влади в Судані.

мусульман», на підтримку яких спирався режим колишнього президента Омара аль-Башира.

Відбувається трансформація *зовнішньополітичних орієнтирів КСА та решти арабських держав Перської затоки* (за винятком Оману). Раніше це був своєрідний «релігійно-культурний імперіалізм» – значні ресурси витрачалися на поширення власної версії ісламу у світі та підтримку ісламського активізму. Наразі метою експансії є забезпечення ресурсних і безпекових засад власного економічного розвитку. Водночас держави намагаються зменшити в регіоні й світі вплив політичного ісламу, який після подій Арабської весни перетворився на основну загрозу стабільності держав БСПА.

Зовнішні гравці в БСПА

Трансформація американської присутності в регіоні не обов'язково означатиме заміщення США іншим *зовнішнім гарантом безпеки*. **РФ** вдає, що вона здатна виконати цю роль. Водночас, попри посилення її впливу через військову присутність у Сирії та Лівії, регіональні гравці усвідомлюють, що РФ не Радянський Союз і не має належних для цього ресурсів.

КНР, принаймні наразі, не претендує на роль гаранта безпеки. Перша в історії цієї держави закордонна база в Джибуті та інші подібні можливі проекти зараз мають обмежений характер і спрямовані на забезпечення зовнішньої торгівлі й дальше просування ініціативи «Один пояс, один шлях» (*ОПОШ*). *ОПОШ* поширює вплив КНР далеко за межі Східної Азії, але дозволяє не брати на себе безпекових зобов'язань, подібних до тих, що їх намагаються сьогодні позбутися США.

Провідні **держави ЄС** мають дещо відмінне бачення відносин з державами-сусідами зі Східної Європи та БСПА. Відмінні підходи відображено в конкуруючих інтеграційних проєктах для південної та східної периферії ЄС.

Інституалізація, чи її спроби, для східного і південного сусідства відбувалася з різною швидкістю й відмінними цілями. Ще на початку 90-х років ХХ ст. за ініціативи Франції та Іспанії розпочався *Барселонський процес*. Його результати мали забезпечити для арабських середземноморських країн:

- вироблення інструментів, які спрощували би доступ на європейський ринок;

- гармонізацію законодавства з нормативною базою ЄС;
- умови для політичної стабільності в регіоні.

У 2008 р. за ініціативи президента Франції було утворено *Середземноморський Союз*, до якого увійшли всі держави ЄС, арабські середземноморські держави, крім Лівії, Ізраїль й Туреччина, балканські держави – не члени ЄС.

У Парижі розглядали цей Союз як вагомий аргумент для утвердження лідерства Франції в ЄС та просування енергетичних проєктів, які пов'язали б Європу та країни регіону. Проте конкуренція між Парижем та Берліном помітно скорегувала ці плани. У результаті Середземноморський Союз не став дієвим утворенням, і помітно поступається за рівнем інституціоналізації конкуруючому проєкту Східного партнерства. Арабська весна, війни в Сирії та Лівії фактично зупинили подальше просування цієї ініціативи. ЄС зосередився на допомозі в просуванні реформ у Тунісі, двосторонніх відносинах з арабськими державами Середземного моря.

Франція докладає значних зусиль для протидії «Ісламській державі в країнах Магрибу»⁹. Реалізація масштабних газових проєктів у східній частині Середземного моря останніми роками відбувається поза Середземноморським Союзом. Незважаючи на відносну неуспішність середземноморських ініціатив, українській дипломатії варто відслідковувати подібні процеси, а також шукати можливості для конструктивної участі в них.

Для України окрему важливу тему становить політика **РФ** у БСПА, яка суттєво ускладнює посилення будь-якої, зокрема економічної, присутності нашої держави в регіоні.

Російська Федерація докладає значних зусиль у просуванні своїх стратегічних інтересів у БСПА, зокрема у сферах:

- енергетичній;
- військовій і ВТС;
- розвитку економічної співпраці;
- протидії тероризму, зокрема в спосіб просування лояльного до РФ порядку денного в ісламському середовищі регіону.

На початку російського втручання в сирійський збройний конфлікт РФ переслідувала

⁹ Магрибське «відділення» терористичної організації «ДАІШ».

насамперед політичну мету – відновлення міжнародного статусу, повернення до клубу провідних держав на власних умовах, підвищення ціни вуглеводнів¹⁰, скасування санкцій, відволікання уваги від конфлікту з Україною тощо.

Нині, за оцінками американських військових експертів, підтримка генерала Хафтара в Лівії має на меті закріплення РФ у регіоні та створення на середземноморському узбережжі військової бази й зони «забороненого доступу» (A2/AD). Такі дії РФ не тільки загрожують південному флангу НАТО, а й можуть загрожувати стабільності ЄС через активізацію міграційних потоків. Як крок у відповідь США розглядають можливість посилення військової присутності в Тунісі, де, за визнанням МО США, американці вже «є ключовим партнером у відновленні боєздатності армії».

У реалізації експансіоністських планів Росії у БСПА особливе місце посідає Крим. Саме його окупація уможливила російську воєнну операцію в Сирії, а з 2019 р. і в Лівії. Сьогодні Кримський півострів є тиловою базою для російських контингентів у БСПА й Африці.

Залежність російської військової присутності в БСПА від безпекової ситуації в басейні Чорного моря – насамперед у Криму й контрольованих Туреччиною протоках – розуміють і в Анкарі, і в Москві. Одним із наслідків цього усвідомлення є чітка й послідовна позиція Туреччини щодо підтримки територіальної цілісності України. Одне з важливих завдань української дипломатії – роз'яснення стратегічної важливості ситуації в Чорному морі.

Після повномасштабної участі РФ у сирійській кризі близькосхідна політика Росії стала для неї важливим інструментом нав'язування США і європейським країнам свого порядку денного. Ідеться про намагання змусити держави Заходу інтенсифікувати з РФ політичний діалог, заморожений у 2014 р. Зокрема, криза біженців у ЄС, спровокована ескалацією бойових дій у Сирії, суттєво вплинула на політичну ситуацію в Європі.

Політичні та військові інструменти політики в регіоні Росія використовує для гарантування економічних інтересів, збільшуючи неринковими методами конкурентоспроможність російського експорту, зокрема на ринку озброєнь, але також в інших традиційних нішах – зерно, метали тощо.

Пріоритетними завданнями російської дипломатії у регіоні є, зокрема, такі:

- прагнення забезпечити підтримку з боку держав БСПА російської окупації Кримського півострову та ОРДЛО, вплив на позицію цих держав в ООН та на інших міжнародних майданчиках. Важливо, що для більшості держав регіону ці питання не становлять особливого інтересу й можуть бути використані як предмет торгу;
- протидія розвитку співпраці країн регіону з Україною. РФ і Україна є природними конкурентами на близькосхідних ринках, що зумовлено подібною структурою експорту, насамперед на ринках зерна, металів, а також озброєнь та військової техніки.

Тривалий час російські компанії були посередниками між українськими виробниками технологічного обладнання, продукції машинобудування і покупцями з країн БСПА. Український потенціал у зазначених галузях використовувався російськими бізнес-структурами, які збільшували прибутковість свого бізнесу й забезпечували частку ринку, навіть у тих секторах, на які вони не могли самостійно претендувати через відсутність відповідних виробництв і технологічної бази.

Після 2014 р. імовірно триває залучення українських фахівців для виконання російських проектів у БСПА. Іншим чутливим питанням є наймання громадян України до російських військових компаній, які широко залучаються для ведення бойових дій і охоронних завдань у Сирії та Лівії, а також у країнах Африки.

Крім того, регіональні конфлікти й наявність держав-донорів для недержавних збройних формувань створили попит на відповідні супутні послуги. Ідеться насамперед про обслуговування, ремонт і модернізацію військової техніки, транспортні послуги й логістику, навчання та перепідготовку особового складу, виготовлення та удосконалення програмного забезпечення військового призначення, військову медицину тощо. Конкуренція між різними збройними групами, які формально можуть належати до одного табору, створює потребу в гнучких, мобільних і недорогих сервісах. Наявна в регіоні база, очевидно, значною мірою задовольняє попит, проте виконання принаймні частини робіт і надання

¹⁰ Масштаби кризи на світовому ринку енергоносіїв у першій половині 2020 року, спричиненої відмовою РФ узгоджувати з КСА та її партнерами по ОПЕК квоти на видобуток нафти, свідчать про значення близькосхідної політики для Росії.

частини послуг критично залежить від залучення ресурсів, зокрема людських, з-поза меж БСПА. Такими ресурсами можуть стати українські компанії і громадяни України, що створює серйозні ризики. Подібна діяльність може розглядатися сторонами конфлікту як участь у війні, що матиме відповідні наслідки¹¹.

БСПА змінюється – постають нові можливості

У регіоні триває перебудова – соціальна, політична, геополітична, економічна. Основним рушієм змін є конкуренція двох груп держав: КСА, ОАЕ, Єгипту, з одного боку, та Туреччини й Катару – з другого. У змаганні також бере участь і дещо ослаблений санкціями Іран. Навколо цих трьох центрів сили формуються нові альянси й «сірі зони». Зміни, що відбуваються зараз, непередбачувані й часто проблематичні, але невідворотні.

У січні 2015 р. у **КСА** оновилося керівництво. Докорінні перетворення й завдання модернізації цієї найбільш консервативної арабської країни, проголошені в технічному за змістом плані «Візія 2030» (квітень 2016 р.¹²), пов'язані не з новим королем, а з наступним принцом Мухаммадом бін Салманом і молодшим поколінням саудівської еліти, до якого він належить.

Показово, що першим інноваційним кроком молодого де-факто правителя КСА стало вторгнення в 2015 р. у сусідню країну Ємен з метою стабілізації дружнього КСА режиму, поваленого проіранськими повстанцями.

План модернізації регіону, що його просувають нові лідери КСА і ОАЕ¹³, не обмежується технологічними інноваціями. Ідеться про зміни соціально-політичного устрою власних країн і перекроювання мапи всього регіону. Зміст «Візії 2030» насправді полягає в трансформованні принципів політичного лідерства й на цьому підґрунті формування в регіоні єдиного інфраструктурного, політичного і безпекового простору.

Особливістю стратегічного мислення нових лідерів є жорсткий ієрархічний підхід. Їхня візія майбутнього БСПА виглядає як вертикально

інтегрований єдиний проєкт. Верхній щабель ієрархії складають глобальні центри – хаби (новоутворені високотехнологічні міста та/або історичні центри КСА, ОАЕ та союзних держав, зокрема Єгипту, Кувейту, Бахрейну), які контролюватимуть регіональну інфраструктуру, добре інтегровану у світову. На другому щаблі – слабші, хоча й достатньо розвинені країни-сателіти, у які інвестують країни GCC (Туніс, Алжир, а в перспективі, мабуть, Лівія). Третій щабель посилає проблемні країни (Судан, Ємен), які, проте, можна використовувати як джерело людських й інших ресурсів.

«Візія 2030», що спочатку викликала ледве не оплески на Заході, наразі отримує більш скептичні оцінки. КСА має серед американської, британської та європейської еліт не лише прихильників, а й потужних опонентів. Останні охоче підхопили й продовжують розкручувати скандальні історії щодо вбивства Дж. Хашогджи й переслідувань громадських активістів, насамперед жінок, які завдають помітної шкоди інвестиційній привабливості КСА.

Таке ставлення до КСА, яке є наслідком складної комбінації чинників, так чи інакше пов'язаних з культурною інакшістю КСА та інших країн БСПА, створює відчуття невизначеності щодо майбутніх планів і перспектив.

Для менших гравців, зокрема й України, невизначеність відкриває додаткові можливості. Адже невпевненість у собі й традиційних партнерах підштовхує лідерів КСА до розширення горизонтів і пошуку нових варіантів.

Іран. Візії КСА та ОАЕ протистоїть *іранська стратегія* ідеологічно мотивованої експансії, ключовим інструментом якої стають локальні проксі-сили в країнах регіону (Ліван, Ірак, Сирія, Ємен) та поза його межами (Афганістан, Пакистан). Частина з них перебуває в списках терористичних організацій.

Проблема Ірану, за влучним виразом державного міністра закордонних справ КСА Аделя Джубейра, полягає в тім, що він досі «не може визначитися, чи він держава, чи революція»¹⁴.

¹¹ Принаймні три українські транспортні літаки ІЛ-76 було знищено в Лівії в 2019 р.

¹² Основною стратегічною метою «Візії 2030» проголошено подолання залежності КСА від видобутку нафти як основного джерела доходу завдяки широкій диверсифікації економіки на тлі поглибленої соціальної модернізації.

¹³ Ці дві держави стали найближчими союзниками в 2015 р., що пояснюють тісними стосунками між де-факто правителя ОАЕ Мухаммадом ібн Заїдом і саудівським наступним принцом.

¹⁴ Adel Al Jubeir slams worldwide 'rampage' by Iran and its proxies. URL: <https://www.thenational.ae/world/gcc/adel-al-jubeir-slams-worldwide-rampage-by-iran-and-its-proxies-1.926664>.

План Б. Обама, спрямований на тимчасове згортання іранської ядерної програми в обмін на скасування міжнародних санкцій, який досі намагаються «врятувати» держави ЄС, має суттєву ваду. Він був побудований на припущенні, що єдина проблема з Іраном зумовлена його намірами й наявністю ресурсів для створення ядерної зброї. План ігнорував експансіоністську природу іранського режиму й нехтував безпековими інтересами історичних партнерів США в регіоні.

Наразі режим санкцій відновлений США, Іран не дотримується досягнутих домовленостей, відмовляючи міжнародним інспекторам у доступі до своїх ядерних об'єктів¹⁵.

Останніми роками на території Сирії розгорнулася справжня війна між Іраном і **Ізраїлем**, який намагається зашкодити реалізації планів першого авіаційними і ракетними ударами.

Іран прагне побудувати «стратегічний коридор» через підконтрольний йому значною мірою Ірак до Лівану і західної Сирії. Це має дозволити Ірану здійснювати проєкцію сили в регіоні Східного Середземномор'я. Але іранський «стратегічний коридор» створить екзистенційний ризик для Ізраїлю. Вже сама постійна присутність Ірану та його проксі-сил у Сирії створює постійні загрози ізраїльській безпеці.

Відчуття спільної іранської загрози підштовхує КСА та її союзників до партнерства з Ізраїлем. Унаслідок цього переоцінюється місце й роль ізраїльсько-палестинського конфлікту, який понад 70 років був визначальним чинником регіональної безпеки.

Для України такий розвиток подій на Близькому Сході є позитивним. Наявність тривалого і болючого конфлікту становило певну проблему для української дипломатії. Голосування в ГА та РБ ООН з питань відносин між Ізраїлем і Палестиною часто порушували перед Україною незручні питання, пов'язані з конфліктом. Україна мала балансувати між очікуваннями арабських партнерів і пріоритетами США, на які Україна мала зважати. Інколи, намагаючись утримати баланс, Україна посідала надто активну позицію щодо врегулювання ізраїльсько-палестинського конфлікту. Годі згадати хоча б намагання подати себе як потенційного посередника в мирному процесі між Ізраїлем і Палестиною за часів президента Л. Кучми.

2. Головні виклики та проблемні питання у двосторонніх відносинах між Україною та Ізраїлем

Українсько-ізраїльські відносини характеризуються високим рівнем взаємодії, соціальних контактів та їх інтенсивністю. Разом з тим об'єктивно існує низка розбіжностей, пов'язаних із різними підходами до реалізації політики пам'яті та стереотипізацією уявлень про Україну, закріплених в єврейському історичному наративі. Має місце різниця в підходах двох країн до вирішення близькосхідного конфлікту та ставлення Ізраїлю до російсько-українського конфлікту з огляду на важливість позиції Москви на Близькому Сході.

На українській ментальній мапі Ізраїль займає територію за розміром, очевидно, більшу, ніж всі арабські країни разом узяті. Насамперед це пов'язано з наявністю великої кількості соціальних зв'язків, які існують між громадянами України та Ізраїлю, спільною історичною спадщиною, значною кількістю вихідців з України, що мешкають в Ізраїлі, наявною стотисячною єврейською громадою в Україні та практичною відсутністю мовного бар'єру. Тому не дивно, що дискусії навколо політики цієї країни або реакція на події, які там відбуваються, мають високий градус емоцій в українському суспільстві та часто супроводжуються суперечками в соціальних мережах. Українська політика національної пам'яті, процес декомунізації та десовєтизації у свою чергу стають об'єктами прискіпливої уваги ізраїльських структур і часто супроводжуються емоційними заявами та діями з боку Тель-Авіву.

Переваги та складнощі у відносинах: актори

Насамперед ідеться про відсутність мовного бар'єру, оскільки близько чверті єврейського населення становлять вихідці з колишнього Радянського Союзу або – після 1991 року – держав, що виникли після його розпаду. За інформацією Посольства України в Ізраїлі, у цій країні мешкає близько 500 тис. вихідців з України

¹⁵ Iran blocking sites access, UN nuclear watchdog says. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-52941982>.

(7 % населення), у тому числі і декілька десятків тисяч етнічних українців, частина з яких має українську ідентичність.

Так звана російська алія (*алия русім*, сходження – репатріація) до Ізраїлю різниться за своїми ціннісними та кількісними показниками. Якщо не брати до уваги хвилю переселення першої половини 1970-х рр., яка стала можливою в умовах політики розрядки між США та СРСР, то головна її хвиля припадала на кінець 80-х – початок 90-х років минулого століття.

Загалом для цієї хвилі українофільські прояви не характерні – репатріанти скоріше є носіями радянської ідентичності з традиційними уявленнями та стереотипами кінця 1980-х – початку 1990-х рр., які продовжують відтворювати їх у своїх судженнях щодо України і зараз. Саме вони становлять електорат головних політичних партій Ізраїлю, які борються за голоси «російського» виборця. Раніше головною політичною силою, яка акумулювала голоси «російської вулиці», була партія «Ізраель Бейтену» (Наш дім – Ізраїль) на чолі з Авігдором Ліbermanом. Але після того, як цей політик почав перейматися проблемою клерикалізму, частину голосів спробував перехопити діючий прем'єр-міністр Біньямін Нетаньягу, лідер партії «Лікуд», який заради цього здійснив навіть візит до України та Росії, розв'язуючи, зокрема, питання виплати пенсій з країн походження. Традиційно «російська вулиця» голосує за праві політичні сили і налаштована переважно антиарабськи.

На початку 2000-х рр. хвиля алії з території України зменшується, і кількість новоприбулих з України щорічно становить близько 2 тис. осіб, що відповідає темпам середини 1980-х рр. Винятком став 2014 р., коли через російську агресію рівень репатріації до Ізраїлю з України зріс на 142 % у порівнянні з попередніми роками.

Революція гідності, російсько-українська війна сприяли виокремленню українського сегменту із загальної «російської алії». Носіями модерної української ідентичності в Ізраїлі є переважно вихідці з України, які емігрували до країни після 2004 р. Як було зазначено вище, кількісно ця група – порівняно незначна, але доволі активна, адже виступила ініціатором серії масових заходів на підтримку України під час Революції гідності та особливо після початку російсько-української війни. Організаційно ця група оформлена в громадську організацію «Israeli friends of Ukraine», яка виросла з групи підтримки України у Фейсбукі. Вплив цієї групи

на формування політики Ізраїлю визначити важко, скоріше за все він наближається до нуля.

В ізраїльському інформаційному полі щодо України здебільшого фігурує традиційний порядок денний, який спирається на декілька стовпів: історичний нарратив, пов'язаний із Катастрофою/Голокостом (Шоа) європейського єврейства під час Другої світової війни і не тільки, відслідковування проявів антисемітизму та недопущення співпраці України з Іраном. Важливий компонент складає також відстеження та інформаційний супровід зовнішньоекономічних зв'язків України з арабськими країнами, особливо у сфері продовольчої безпеки.

Перспектива появи в ізраїльському політичному полі сили, у порядку денному якої буде врахування інтересів України, є мінімальним.

Історично-культурний аспект

Україна є місцем народження видатних ізраїльських політиків та громадських діячів, таких як прем'єр-міністри Іцхак Бен-Цві, Єфроїм Кацір, Моше Шарет, Леві Ешкол, Голда Меїр, а також цілої плеяди письменників та художників, таких як класик івритомовної літератури Хаїм Нахман Бялік та їдишомовний класик єврейської літератури Шолом Алейхем. Ці факти створюють можливості для формування певної культурної взаємодії, популяризації українського контенту. Водночас слід зауважити, що в спогадах зазначених вище політиків України – країна їх походження – здебільшого зображується як антисемітська, де євреї страждають від утисків та переслідувань. На це слід також зважати, оскільки в єврейському нарративі саме ці моменти – найбільш виокремлені.

Важливим елементом культурної взаємодії є також відвідування прочанами-хасидами могили правнука засновника хасидизму (містичного напрямку в юдаїзмі) раббі Нахмана із Брацлава. У 1994 р. місце поховання цадика (праведної людини) отримало статус історико-культурного центру. Щорічно під час святкування єврейського Нового року (Рош га-Шана) Умань (місце поховання) відвідує близько 30 тис. прочан.

Історія навколо могили цадика Нахмана має також і негативний аспект: відчувається рівень напруги та конфліктності між місцевим населенням та прочанами, а також час від часу виникають дискусії щодо ідеї перепоховання праху цадика в Ізраїлі.

Політичний аспект

Політичний діалог між Україною та Ізраїлем за своєю інтенсивністю перевищує аналогічні показники для інших країн Близького Сходу та Північної Африки. За останні сім років українські високопосадовці неодноразово відвідували Ізраїль (П. Порошенко – двічі, В. Зеленський – у 2020 р.), а також Україну відвідували президент Ізраїлю Реувен Рівлін та прем'єр-міністр Біньямін Нетаньягу. Міжпарламентський та міжміністерський обмін – дуже інтенсивний. Активізації відносин сприяла низка подій, зокрема річниця трагедії у Бабиному Ярі, непостійне членство України в Раді Безпеки ООН у 2016–2017 рр. та російсько-український конфлікт.

Російська агресія проти України створила підґрунтя для проявів певної солідарності між Ізраїлем та Україною, особливо серед активної націоналістичної частини українського суспільства, яке побачило в Ізраїлі приклад для наслідування стратегії виживання та розвитку в умовах постійного військового конфлікту.

Водночас політичні рішення, зокрема результати голосування в ООН, свідчать, що ані Україна, ані Ізраїль не готові виходити за рамки своїх національних інтересів для демонстрації підтримки. Традиційно Україна дотримується збалансованої позиції щодо арабо-ізраїльського конфлікту, виступаючи за мирне врегулювання конфлікту за формулою «two-state solution». Трапляються спроби провести аналогії між палестинсько-ізраїльським та російсько-українським конфліктами, але вони видаються надуманими та маніпулятивними. Збалансований український підхід обумовлений також і зростаючими економічними відносинами України з арабськими країнами та Туреччиною (з останньою ще важливим є військово-технічний напрям співробітництва, який був заблокований Ізраїлем), а також, що не менш важливо, солідарною позицією з країнами Європейського Союзу.

Ізраїль, відповідно, не бачить Росію як ворога, а скоріше як впливового гравця, який має свої інтереси на Близькому Сході та може стати в нагоді під час конфліктної взаємодії з Іраном, ХАМАСом тощо. Власне, цим можна пояснити регулярні поїздки Біньяміна Нетаньягу до Москви, намагання слідувати російським ідеологічним канонам (георгіївська стрічка, участь в акції «Безсмертний полк» тощо). Одразу після початку українсько-російського конфлікту

ізраїльський політичний клас визначив свою нейтральність. Наприклад, Ізраїль не брав участі в чотирьох із п'яти голосувань в ООН у 2014–2015 рр., а під час голосування в березні 2014 р. на підтримку українського суверенітету ізраїльський представник був відсутній начебто через страйк у МЗС Ізраїлю.

Україна своєю чергою не змінила позиції щодо базових проблем арабо-ізраїльського конфлікту: ми засуджуємо політику розширення ізраїльських поселень на окупованих територіях як таку, що порушує міжнародне право, і, очевидно, після окупації та анексії Росією Криму тема анексії стала для Києва ще більш чутливою. Натомість Ізраїль гостро реагує на резолюції, які, на його думку, підривають його обороноздатність або збільшують зовнішній тиск на прийняття політичних рішень. Зокрема, голосування України в Раді Безпеки ООН за 2334 резолюцію в 2016 р. стало причиною напруження в міждержавних відносинах і скасуванні (тимчасовому) візиту прем'єр-міністра України Володимира Гройсмана до Ізраїлю.

Водночас Ізраїль публічно висловлюється за підтримку територіальної цілісності України, заклав своє почесне консульство в Криму після початку окупації, забезпечив реабілітацію українських військових та організував курси для українських лікарів, які працюють у військових шпиталях. Є також інформація про участь ізраїльських військових у підготовці спецпідрозділів ССО ЗСУ.

Очевидно, що в ситуації, коли Україна та Ізраїль мають об'єктивно відмінні інтереси, необхідним є вироблення механізму, який дозволить оперативно інформувати партнера про підстави прийняття того чи іншого політичного рішення чи голосування.

Політика пам'яті

Ще одним важливим компонентом українсько-ізраїльської взаємодії є діалог навколо політики пам'яті, яка реалізується двома країнами. За рівнем емоцій його можна порівняти хіба що з українсько-польським діалогом на цю тему. Відома історія з виступом президента Ізраїлю Реувена Рівліна в українському парламенті, де він звинуватив бійців ОУН у «вбивствах та переслідуваннях євреїв під час другої світової війни». Ситуацію українсько-ізраїльського, зокрема, і ширшого українсько-єврейського діалогу ускладнює ще той факт, що історичні наративи обох держав побудовані

на культі народу-жертви. До того ж, домінують спроби визначити винних, а не шукати примирення.

З іншого боку, Ізраїль відмовляється розглядати Голодомор як акт геноциду проти українського народу, а прийняття закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» розглядається Тель-Авівом як недружній крок. Олії у вогонь підливає солідаризація заяв посла Ізраїлю Джене Ліона з приводу «відзначення історичних подій, які потрібно раз і назавжди засудити» з посольством Польщі.

На відміну від України, Росія здійснює в Ізраїлі цілу низку заходів, які покликані підтримати у свідомості вихідців з колишнього Радянського Союзу головні політичні російські ідеологеми, зокрема «перемога у Великій вітчизняній війні», «боротьба з фашизмом і нацизмом» та «недопущення переписування історії». В Ізраїлі системно працює Російський культурний центр, який є філіалом російського Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і з міжнародного гуманітарного співробітництва, відомого також як «Россотрудничество». Серед активностей цього культурного центру важливе місце займають популяризація та підтримка російської мови, просування своєї меморативної політики та формування вигідного Росії дискурсу щодо боротьби з тероризмом.

Економічна взаємодія та військово-технічна співпраця

Водночас за останні роки спостерігається спад економічної активності між Ізраїлем та Україною і видається, що бажаний рубіж в 1 млрд доларів товарообігу, проголошений ще на початку 2000-х рр., буде досягнутий нескоро. Так, за даними Держстату, товарообіг з Ізраїлем у 2020 р. (0,73 млрд доларів США) посідає лише четверту сходинку серед країн Близького Сходу, залишаючи попереду Туреччину (3,7 млрд доларів), Єгипет (1,7 млрд доларів), Королівство Саудівська Аравія (0,82 млрд доларів). Інші близькосхідні країни, які за своїм потенціалом менші за Ізраїль, також наближаються або долають позначку в півмільярда доларів товарообігу, серед них ОАЕ (0,5 млрд доларів), Туніс (0,5 млрд доларів), Ліван (0,45 млрд доларів).

До речі, військово-технічне співробітництво між Україною та Ізраїлем так і не вдалося запустити, попри оптимістичні заяви на початковому етапі та цілу низку підписаних позаминулого року меморандумів. Цьому, на думку експертів, заважає російський чинник та намагання Ізраїлю не дратувати Росію. Так, домовленості, досягнуті між двома сторонами, про придбання ізраїльських розвідувальних дронів були заблоковані МЗС Ізраїлю в 2014 р. Водночас Ізраїль продав Росії ліцензію на виготовлення БПЛА «Форпост» (ізраїльський аналог «Searcher», які активно застосовуються росіянами у війні в Сирії та на сході України).

Розділ II

Наявний потенціал та проблемні питання відносин України з Індією та Пакистаном

Українсько-індійські відносини з часів їхнього встановлення в 1992 р. демонструють стабільність як у своїх сильних, так і в слабких сторонах. Якщо торгово-економічне співробітництво характеризується регулярністю й подекуди навіть поступом, то на політичному рівні можна констатувати лише стабільну бездіяльність. Останній візит до Індії на президентському рівні відбувся в 2012 р., а на урядовому – у 2019. Значно кращу ситуацію можна спостерігати у сфері торгово-економічного співробітництва. Її виразником є робота міжурядової українсько-індійської комісії по торговельному, економічному, науковому, технічному, промисловому і культурному співробітництву, яка від створення в 1994 р. до сьогодні провела шість засідань. У рамках Комісії було створено 7 робочих груп, з яких лише 3 проводили засідання (з питань торговельно-економічного співробітництва, постачання мінеральних добрив та співпраці в галузі фармацевтики), а 1 (з питань сільського господарства) мала зібратися 2020 р. Навесні 2020 р. планувалося провести засідання сьомої міжурядової українсько-індійської Комісії, але ці плани не були реалізовані через карантинні заходи. 2020 р. суттєво не змінив загальної картини, хоча деякі зрушення є.

Попри те, що цього року міждержавні контакти в усьому світі були сповільнені через пандемію, можна констатувати зусилля обох сторін

для збереження наявного рівня співпраці між державами та навіть деякий поступ у формулюванні взаємної зацікавленості та доцільності такої співпраці. Він пов'язаний насамперед із проголошенням нової регіональної стратегії МЗС України навесні 2020 р. Її квінтесенцією є ідея про те, що попри цивілізаційний вибір, звернений до Європи та євроатлантичні прагнення, Україна також має спрямувати свій погляд на Азію. Там зараз пульсує економіка світу, й багато азійських країн є потужними гравцями на міжнародній арені та в регіоні. Співпраця з ними поруч з євроінтеграцією є пріоритетним напрямком української політики. «Дедалі глибша взаємодія із Заходом має йти пліч-о-пліч з проактивною політикою на азійському Сході», як висловився міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба у своєму блозі. Фактично вперше була озвучена потреба сформулювати чітку прагматичну стратегію стосовно азійського регіону й зробити її реалізацію не менш пріоритетною за євроінтеграцію. Український уряд, наскільки дозволяла ситуація в умовах карантину, здійснив низку кроків для старту реалізації такого бачення.

Зокрема, на початку квітня 2020 р. МЗС оголосив тиждень Азії в МЗС, у рамках якого міністр провів 6 телефонних розмов з азійськими колегами й організував 4 зустрічі з послами азійських країн, у тому числі з послом Республіки Індія. Крім того, ще в 2019 р. українська сторона висловила

своє зацікавлення у відновленні політичного діалогу на найвищому рівні з Індією. Президент України запросив Президента та Прем'єр-міністра Індії відвідати Україну в зручний для обох сторін час. Той факт, що в обох країнах у 2019 р. пройшли вибори і сформувалися нові уряди, може стати поштовхом з обох боків до відновлення політичного діалогу. Через глобальну екстраординарну ситуацію лідери держав так і не зустрілися. Натомість за останній час відбулася ціла низка зустрічей українських урядовців з послом Республіки Індія. Посол зустрівся з прем'єр-міністром України, міністром оборони, міністром закордонних справ та з іншими представниками МЗС, з представниками РНБО.

До закриття кордонів Україна зробила спробу розширити співпрацю з Індією у військово-технічній сфері. Взимку 2020 р., ДК «Укроборонпром» взяв участь у міжнародній оборонній виставці DefExpo-2020 (Лакнау, Уттар-Прадеш, Індія). Компанія «Спецтехноекспорт», що входить до складу ДК «Укроборонпром», презентувала нову програму модернізації танків Т-72, які досі стоять на озброєнні багатьох країн світу, у тому числі Індії. Українська делегація була представлена підприємствами ДП ДГЗП «Спецтехноекспорт», ДП «Антонов», ДП «Харківський машинобудівний завод», «ФЕД», ДП «Красилівський агрегатний завод», ДП «НВКГ "Зоря" – "Машпроект"», ДП «Ізюмський приладобудівний завод», ДП «Миколаївський авіаремонтний завод "НАРП"», ДАХК «Артем». Особливістю модернізації Т-72 було встановлення 120-мм гармати замість радянської танкової гармати 2А46 калібру 125 мм – з новим автоматом заряджання заманного типу для використання унітарних боєприпасів. Також для модернізації Т-72 пропонувалося використати український комплекс динамічного захисту «Ніж», а також – за бажанням замовника – встановити комплекс активного захисту «Заслін». Проте Індійська сторона не скористалася цими пропозиціями.

Виникають сумніви, що Індія в майбутньому зацікавиться ними, у зв'язку з тим, що в грудні 2020 року країна запустила програму *Atma Nirbhar Bharat* («Самостійна Індія»). Згідно з нею індійський уряд оголосив про ембарго на закупівлю 101 виду зброї і боєприпасів. Ця заборона діятиме впродовж п'яти найближчих років. Програма передбачає значне обмеження на імпорт до армії Індії зразків озброєнь та техніки закордонного виробництва. Втім, «Самостійна Індія» – це не перший індійський план вийти на самозабезпечення в озброєннях. Жоден з попередніх планів не приніс абсолютно позитивних

ефектів. Тож це не означає повного припинення військово-технічного співробітництва між Україною та Індією.

Українсько-індійське співробітництво в галузі мирного використання космосу реалізується у рамках виконання контракту між ДП «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод імені О. М. Макарова» з ISRO (*Indian Space Research Organisation*) про надання послуг з випробувань матеріальної частини ракетного двигуна SE2000. Сторони відмітили позитивну динаміку розвитку співпраці та успішну реалізацію спільних проектів у цій галузі. Є сподівання на взаємовигідне продовження двостороннього діалогу, у тому числі на експертному рівні між відповідними підприємствами та установами космічної галузі обох держав.

Серед проблемних питань українсько-індійських відносин у 2020 р. було перебування в Індії шістьох (за іншими даними вісьмох) українців, які очікують операції з трансплантації за державною програмою. Виконання зобов'язань індійської сторони було утруднене через те, що клініка, що мала провести українським пацієнтам трансплантації, була визначена як опорна в боротьбі з коронавірусом і під час пандемії не проводила таких операцій. Відповідно до Стамбульської конвенції більшість країн визначають перелік пріоритетності, надаючи перевагу своїм громадянам. І українці, які там перебували, не потрапили до цього списку. Попри усі ці очевидні об'єктивні причини, Індія не робила спроб врегулювати питання зі свого боку, незважаючи на те, що йдеться не лише про людські життя, а й про освоєння українських державних коштів. Крім того, Індія є єдиною країною, де за державні кошти здійснюється трансплантація органів, тому це питання виходить за рамки суто медичного і набуває рівня відносин між державами. Виникла ситуація, коли Україна в односторонньому порядку має знайти шляхи врегулювання цієї ситуації задля життя та здоров'я власних громадян. Вони можуть включати переговори безпосередньо з Міністерством охорони здоров'я та сімейного благополуччя Індії та медичними закладами, де перебувають українські пацієнти, направлення до Індії експертної групи МОЗ, або ж пошуки альтернативних трансплантологічних закладів в інших країнах світу.

Ще одне проблемне питання, яке має довгу історію, пов'язане з включенням Індії до переліку держав, громадянам яких оформлюються візи в електронному вигляді. З 14 серпня 2020 р. МЗС України розпочинає централізоване

оформлення українських електронних віз (e-Віза) громадянам Індії. Індія розглядала це питання в площині взаємності, адже сама надала українським громадянам право отримувати електронну візу ще в 2014 р. Цей крок з боку Української держави можна вважати зрушенням у двосторонніх відносинах, адже питання, яке безрезультатно обговорювалося протягом багатьох років, було вирішене. Сторони в майбутньому очікують на взаємний позитивний ефект від лібералізації візового режиму Україною.

Нових проєктів в області фундаментальної науки між країнами 2020 року не було започатковано, втім, цей рік став другим роком реалізації спільних українсько-індійських конкурсних науково-дослідних проєктів у галузі металів та матеріалознавства (4 проєкти), у біологічній науці (3 проєкти), науці про Землю та навколишнє середовище (2 проєкти) та в обчислювальних науках (1 проєкт).

2020 р. між сторонами було обговорено питання навчання індійських студентів в Україні. Прем'єр-міністр України закликав Індію не визнавати дипломи, отримані на тимчасово окупованій території АР Крим. Втім, знаючи позицію Індії стосовно цього питання, сподіватися на це не варто.

Заходів міждержавної взаємодії, ініційованих індійською стороною, попри всі виклики, також було достатньо. Уряд Індії надав Україні гуманітарну допомогу для протидії поширенню COVID-19, а також безоплатно забезпечив українські миротворчі сили в Республіці Конго вакцинами від холери, тифу, менінгіту та препаратом мефлохіном. Україна потрапила в 17 країн, з якими Індія створила «повітряні бульбашки» для пасажирських авіапереvezень між країнами. У столичному ботанічному саду ім. Фоміна був встановлений пам'ятник індійському національному героєві Могандасу Карамчанду Ганді. Така гуманітарна і культурна політика на міжнародній арені свідчить про те, що країна свідомо обрала стратегію «м'якої сили» й культурної експансії у світ, яка втілюється в цілком конкретних діях з боку індійського уряду навіть у тих країнах, які не стоять в пріоритеті зацікавлень Індії. Україна, треба визнати, є саме такою країною для Індії. Незважаючи на те, що у зв'язку з пандемією в 2020 р. економіка Індії зазнала суттєвих втрат (станом на жовтень 2020 р. темпи падіння склали 10,289%, тоді як у 2019 р. ВВП Індії зросло на 4,181% й вона посіла 5 місце в рейтингу найбільших економік світу за 2019 р.), країну вважають такою, що росте високими темпами. Цей

чинник, а також безумовне лідерство в Південноазійському регіоні, формування трикутника з найбільш сильними державами світу – США та Китаєм, космічна програма, амбіції очолити світовий рух за перехід на альтернативну енергетику – усе дає Індії підстави позиціонувати себе як велику світову потугу, а тому виступати в ролі своєрідного патрона для слабших держав, яким вона хоч і не надає особливої уваги, але включає в поле зору як потенційних союзників та партнерів. Інакше як можна пояснити надзвичайний ентузіазм Індії допомагати слабшим країнам по всьому світу, коли сама вона терпить колосальні економічні збитки через світову кризу 2020 р. і має численні невирішені проблеми соціального та політичного характеру. Країна готова витратити кошти на просування та популяризацію власної культури не лише в найбільш успішних державах світу, а й у менш значущих і економічно успішних країнах, зокрема й в Україні. Такі наміри Індії помітно, зокрема, з риторики виступів пана посла, який часто підкреслює, що Індія готова ділитися передовим досвідом з Україною в тій чи іншій галузі, транслюючи роль Індії як старшого, більш досвідченого товариша та навіть опікуна.

Політика «м'якої сили» Індії стосовно України має два боки. З одного боку Індія чітко формулює свою роль старшого попечителя для України, прозоро демонструє, хто має вирішальний голос у відносинах і хто їх формує. А з другого боку все ж включає Україну в поле зору й таким чином демонструє готовність і зацікавленість у розвитку відносин. Втім, ця зацікавленість поки не вилилася в конкретні дії з боку Індії, і в цьому можна вбачати як українські, так і індійські недогляди.

Показником відсутності наміру Індії поглиблювати співпрацю з Україною є хоча б той факт, що на опрацюванні індійської сторони перебуває низка проєктів щодо співробітництва з питань інвестицій, використання атомної енергії в мирних цілях, відновлювальної енергетики, інформації, юстиції, культури, мистецтва, освіти, туризму, спорту, ЗМІ, сільського господарства та харчової промисловості, залізничного транспорту, охорони здоров'я та медичної науки, взаємного визнання документів про освіту, у правовій сфері, а також взаємної адміністративної допомоги в митних справах, реадмісії, боротьби з нелегальною міграцією, спрощення вимог до поїздок окремих категорій громадян двох країн тощо. Проєкти на роки залягають у відповідних структурах Індії та невідомо, чи будуть колись реалізовані. Незважаючи на повторні запити українського уряду, індійська сторона не дає

відповіді. Стає очевидно, що повторними запитами неможливо вирішити ситуацію, що склалася, й щоби вона вийшла з глухого кута, у якій Україна не впливає на реалізацію проєктів, потрібно діяти в політичному, а не лише в економічному полі, і вирішувати це питання на найвищому міждержавному рівні.

Налагодження політичного діалогу з Індією має свої складнощі. По-перше, Індія як колишній союзник і друг СРСР традиційно має тісні зв'язки з Російською Федерацією, тому й утримується від суджень стосовно Донбасу та Криму, демонструючи те, що не збирається піддавати ризику політичний діалог з РФ через українське питання. Крім того, сама Індія хоч і позиціонує себе як найбільша демократія світу, але провадить внутрішню політику, яку світове співтовариство вважає недемократичною та антиконституційною. Особливо це стосується кашмірського питання, яке нещодавно в черговий раз загострилося, коли 5 серпня 2019 р. законодавчим рішенням було скасовано особливий статус штату Джамму і Кашмір, гарантованого статтею 370 Конституції ІІ та окремими положеннями статті 35А. А це означає, що регіон фактично втратив свою автономію, закріплену в конституції держави. Тож, аби уникнути очевидної суперечливості власних суджень і політики, індійський уряд не поспішає засуджувати дії РФ в Україні. Позицію Індії стосовно окупації Криму та війни на Донбасі ілюструє голосування Індії в ООН за відповідні резолюції. 9 грудня 2019 р. Генеральною Асамблеєю ООН була ухвалена резолюція «Проблема мілітаризації АР Крим і міста Севастополь, а також частин Чорного і Азовського морів». Індійська делегація серед інших делегацій 66 держав «утрималася». Те, що Індія не проголосувала проти резолюції, як це було раніше, у 2016 р., коли Індія голосувала «проти» Резолюції ГА ООН «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна», хоч і не свідчить на користь України, але може бути трактовано як готовність до зміни політичного діалогу з Росією від безкомпромісної підтримки до більш нейтральної позиції. Для України це може бути сигналом про готовність Індії розвивати політичний діалог з Україною незалежно від дружби з Росією.

По-друге, Індія транслює суперечливі повідомлення стосовно України, які, тим не менш, Україна може використати на свою користь. З одного боку, незважаючи на те, що Індія належить до країн, які не приєдналися, культурно і політично вона все ж тяжіє до західного світу

й своїм головним союзником вважає США і країни НАТО. Індія позиціонує себе як найбільша демократія світу, протиставляє себе недемократичному Китаю й закликає Україну до дружби саме на цій підставі. З другого боку Індія подекуди провадить недемократичну внутрішню політику, перебуває в тісних відносинах з авторитарною Росією й не підтримує резолюції ООН, які торкаються України. Така суперечливість Індії дає Україні повне моральне право прагматично розвивати відносини з двома найбільшими суперниками Індії – Китаєм та Пакистаном як на політичному, так і на економічному рівнях. А також утримуватися від будь-яких позицій, що торкаються відносин Індії зі своїми сусідами, які у 2020 р. особливо загострилися, зважаючи на цьогорічний конфлікт Індії та Китаю на гімалайському кордоні та суперечки з Пакистаном у зв'язку з конституційними змінами щодо Кашміру роком раніше. У світлі цього Україна може сподіватися на те, що готовність Індії вести діалог на найвищому політичному рівні не залежатиме від українсько-китайських чи українсько-пакистанських відносин, а тому наша держава безперешкодно може продовжувати долучатися до ініційованого КНР проєкту «Один пояс, один шлях» та співпрацювати у воєнно-технічній сфері з Пакистаном.

Складається в дечому парадоксальна ситуація, коли ведення офіційного політичного діалогу на найвищому рівні з двома найбільшими суперниками Індії – Китаєм та Пакистаном – мало вплине на політичний діалог з Індією, тоді як незаконні дії та корупція на рівні державних експортних підприємств можуть суттєво вплинути не лише на українсько-індійську торгівлю, а й на політичний діалог. Ідеться про процесуальні заходи, здійснювані СБУ з метою документування фактів можливої причетності службових осіб ДК «Укрспецекспорт», ДК «Укроборонпром» та однієї з іноземних структур до проведення діяльності в інтересах однієї з країн Південної Азії на шкоду обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці України. Протиправна діяльність представників вітчизняного спецекаспортера пов'язана із штучним залученням посередницької іноземної структури, що призвело до можливої втрати Україною ринків озброєння в окремих країнах азійського регіону, гальмування діючих контрактів ДК «Укрспецекспорт», а також створення перешкод для укладання нових зовнішньоекономічних контрактів. Імовірно, ДК «Укрспецекспорт», який відповідає за експорт української військової техніки в Пакистан, був помічений саме в протиправній діяльності на користь Пакистану

й на шкоду торгівлі з іншими країнами в цій галузі, зокрема з Індією. Індія є одним з найбільших світових купців зброї та військового спорядження. Україні не слід піддавати ризикам усі можливості для співпраці в оборонному секторі з Індією. Навряд чи такі дії Укроборонпрому сприятимуть розвитку українсько-індійських відносин. Ситуація з основним експортером зброї нашою є на висновок про те, що Україні, щоб викликати довіру в міжнародного співтовариства і претендувати на політичний діалог високого рівня з провідними країнами світу, потрібно ефективніше вирішувати внутрішні проблеми та не допускати подібних незаконних операцій на державних підприємствах, які займаються міжнародною торгівлею. Цей випадок показовий не лише для оборонної сфери, а й для інвестиційної. Відсутність верховенства права та прозорості банківської системи – це ті перешкоди, які заважають розширенню співпраці в оборонному секторі та роблять український інвестиційний клімат несприятливим для Індії попри великий потенціал розвитку відносин у цих галузях. Індійські фермери серйозно розглядають Україну для інвестування у фермерську галузь через те, що земля тут значно дешевша і родючіша, а інфраструктура (меліорація, система сполучення) більш розвинена, ніж у найбагатшому індійському штаті Пенджаб. Втім, неврегульоване питання з ринком землі, непрозорість та корупція перешкоджає інвестуванню.

По-третє, якщо продовжувати говорити про складнощі та причини відсутності відносин між країнами на політичному рівні, треба відзначити негативний вплив, який відсутність суб'єктності нашої держави має на її відносини з країнами світу, особливо якщо йдеться не про найближчих сусідів. На ментальній мапі Індії України не існує, натомість є Росія, яка в очах Індії єдина стала правонаступницею СРСР. Про те, що Україну в Індії знають мало, можуть свідчити численні помилки на індійських новинних та аналітичних сайтах, де факти з України подані як російські, а Київ називають російським містом. Звісно, ці помилки можна було би назвати локальними недоглядами, та вони є симптоматичними й демонструють неспроможності нашої держави формувати інформаційне поле, яке б трансливало її суб'єктність у світі загалом і в Індії зокрема. Якщо Україна прагне вибудувати рівноправний і продуктивний діалог з Індією, їй неминуче треба витратити ресурс на популяризацію власної науки і культури в цих країнах. Це особливо важливо сьогодні, за доби

інформаційних воєн, коли інформація є не менш ефективною зброєю, ніж будь-яка інша.

У сучасному глобальному світі економічна прагматика є такою ж базою міжнародних відносин, як і політичний діалог. Торгівля зброєю не вважається ключовим чинником, що впливає на відносини між країнами. Тож прозора торгівля озброєнням з Ісламською Республікою Пакистан вже не може вважатися перешкодою для розвитку українсько-індійських відносин. У таких умовах Україна може безперешкодно користуватися вигодами торгівлі зброєю з Пакистаном, яка стала вже традиційною через свою 25-літню історію.

Та українсько-пакистанські відносини останнім часом не були продуктивними. Знаковою подією відносин з ІРП став скандал у сфері військово-технічного співробітництва, який, тим не менше, не вплинув на політичні відносини між країнами. У квітні–червні 2020 року ДК «Укрспецекспорт» взяла участь у тендері Сухопутних військ Пакистану на закупівлю запчастин до танків Т-80 УД і «Аль-Халід». Замість монопольної компанії було залучено декілька агентів, а участь у тендері на закупівлю запчастин до танків Т-80 УД і «Аль-Халід» було доручено компанії «Raviana Pakistan Private Ltd». Саме останню СБУ звинуватила у підривної діяльності за те, що вона виграла лише три з шести вказаних тендерів. І вже в листопаді під час свого візиту до України начальник логістики Сухопутних військ Пакистану змінив свою думку і визнав, що наша країна може мати окремий статус оригінального постачальника по більшості номенклатури, у зв'язку з чим у наступному році планується участь України в тендерах Пакистану за спрощеною системою, без проведення тендерів і дискредитування оригінального виробника конкурентами. Достеменно невідомо, чи контракти на \$15 млн, які уклала ДК «Укрспецекспорт» з армією Пакистану, зірвалися саме через те, що посадові особи українських спецекспортерів займалися розголошенням конфіденційної інформації. Залишається сподіватися на те, що реалізація співпраці в цій галузі не припиняється, а переноситься на наступний рік.

Втім, українська техніка справді перестає бути конкурентоспроможною у світі й поступово здає свої позиції. Той факт, що тендер на постачання бронетехніки в Пакистан виграв Китай, незважаючи на те, що країна завжди дуже високо оцінювала українські танки, може бути свідченням цього. Хоча відносини з РФ у Пакистану

досить холодні, країни співпрацюють у цій галузі, і взаємний вклад у діалог значно більший, ніж в українсько-пакистанських відносинах. Від Росії в службі воєнного аташе в Пакистані працює 18 чоловік, тимчасом як від України – лише один.

З метою стабілізації внутрішніх цін на формування запасів Комітет економічної координації Пакистану дозволив приватному сектору імпортувати пшеницю в обсязі 2,5 млн тонн, у зв'язку з чим Україна є ключовим постачальником зернових на пакистанський ринок, й обсяги експорту української пшениці досягли 1,2 млн тонн. Таким чином, за рахунок українського зерна за 5 місяців 2020 р. уже забезпечено 60 % вказаного потенціалу. Пакистан вкрай зацікавлений у торгівлі з Україною, що остання має максимально використати на свою користь.

Призначення в 2020 р. нового посла ІРП в Україні генерал-майора Ноеля Ісраеля Хохара може стати стимулом до розвитку українсько-пакистанських відносинах у всіх сферах. Пакистан, на відміну від Індії, готовий вибудувати відносини з Україною на паритетній основі. У країні немає особливих амбіцій у всесвітньому культурному просторі і перед ним стоять дещо інші, ніж в Індії, задачі. Індія, зважаючи на свій цивілізаційний спадок та стрімкий економічний ріст, не має доводити світу свою цінність

та значущість, принаймні в культурному плані. Пакистан же поки перебуває у схожій з Україною позиції – обидві країни прагнуть заявити про своє існування світовому співтовариству, продемонструвати світові цінності свого культурно-історичного спадку, власну автентичність та унікальність. Про готовність Пакистану вкладати у власний імідж навіть попри те, що це вимагає певних жертв, свідчать запрошення українських туристів з боку деяких пакистанських туристичних фірм на безкоштовні тури Пакистаном, якщо ті оплатять собі переліт.

Через сумнозвісну окупацію Криму Російською Федерацією у держав неочікувано з'явився культурний привід для поглиблення дружби та розвитку відносин на політичному ґрунті. Кримські татари – це один з народів на території України, який сповідує іслам, наразі підлягає дискримінації з боку іншої держави – Російської Федерації. Мусульманська солідарність, яка існує між багатьма ісламськими державами світу, не може залишити Ісламську Республіку Пакистан байдужою до цього факту. Втім, поки Пакистан не продемонстрував особливої солідарності зі своїми братами-мусульманами в Криму, адже «утримався» на голосуванні за Резолюції ООН 2019 року про мілітаризацію Криму. Можливо, Україні слід більше акцентувати це питання в переговорах з Пакистаном.

Розділ III

Сучасний стан та перспективи українсько-китайських відносин

4 січня 2022 р. виповнюється 30 років встановлення дипломатичних відносин України з Китайською Народною Республікою, яка на сьогодні є першим торговельно-економічним партнером нашої держави. За цей період відносини між нашими країнами загалом розвивалися по висхідній, проте їм була притаманна певна циклічність, зумовлена насамперед внутрішньо-політичними кризами в Україні.

У період з 1992 по 2004 р. українсько-китайські відносини стрімко розвивалися, що було пов'язано з високим рівнем політичного діалогу, створенням необхідної правової бази та практичним здійсненням досягнутих домовленостей у різних сферах співпраці (торгово-економічній, військово-технічній, науково-освітній та культурній). Наслідком обміну державними візитами в 1994–1995 рр. стало проголошення другим президентом України Л. Кучмою та головою КНР Цзян Цземінем відносин стратегічного партнерства між нашими країнами.

З 2005 по 2010 р. за часів президента В. Ющенка зовнішня політика України більше була зорієнтована на країни ЄС та США, що призвело до припинення політичного діалогу між Україною та Китаєм та стагнації двосторонніх відносин. Певне відновлення відбулося завдяки візиту голови Верховної Ради України О. Мороза до Китаю 27–31 березня 2007 р., який майже

збігся в часі із розпуском Верховної Ради України. Для китайської сторони це стало свідченням того, що Україна ще перебуває в зоні політичної турбулентності й відповідно не має можливості вибудувати сталі відносини на рівні вищого політичного керівництва. Тим не менш, Китай й за цих умов виявляв зацікавленість у розширенні співпраці з Україною, продовжував двосторонні контакти на рівні парламентів та консультативних органів. У 2005 р. Китай підтримав Україну на шляху до ринкових перетворень. Протокол між Україною та КНР про доступ на ринки товарів та послуг у рамках вступу України до СОТ було підписано 16 грудня 2005 р. у Гонконзі. Україна зі свого боку визнала китайську економіку «ринковою». У цей період Україна продовжувала виконувати раніше підписані контракти з Китаєм, зокрема у військово-технічній сфері та обміну технологіями. Проте відсутність стратегії та системних дій щодо розвитку військово-технічного співробітництва, зрив практично всіх державних програм з вироблення спецтехніки та нових озброєнь призвели до суттєвого скорочення не лише участі України в проєктах, а й присутності на ринках спецтехніки та озброєнь Китаю. А за кілька років Китай перетворився на конкурента для українського ВПК на ринках Азії та Африки.

У період президентства В. Януковича в 2010–2013 рр. відбулося відновлення українсько-

китайських стосунків на найвищому політичному рівні (офіційні візити глав країн), а відносини «стратегічного партнерства» набули переважно економічного змісту. Китай підтвердив свої зобов'язання, надані Україні після відмови останньої від ядерної зброї в 1994 р., а також визнав можливим продовжити консультації щодо подальшого посилення гарантій без'ядерної безпеки. У 2011 р. була створена Комісія зі співробітництва між урядами України та Китайської Народної Республіки зі співоловами на рівні віце-прем'єр-міністрів двох країн, а також в її рамках – підкомісії з питань співробітництва у сфері економіки та торгівлі, науки і техніки, сільського господарства, космосу, культури, освіти. Україна підтримала Китай в ініціативах з реформування ООН та міжнародних фінансових інституцій, побудови багатополярного світу та демократизації міжнародних відносин з метою створення більш гармонійного світу, у якому «пануватимуть довготривалий мир та спільне процвітання». У грудні 2013 р. були підписані Договір про дружбу та співробітництво між Україною та КНР, Спільна декларація України і КНР про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства та Програма розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР на 2014–2018 рр., що стало найвищою точкою розвитку відносин між нашими країнами. Загалом у даний період відбулося подолання наслідків стагнації українсько-китайських відносин у 2005–2010 рр. та досягнення «поглибленого стратегічного партнерства» між нашими країнами, але більшість спільних українсько-китайських проєктів залишилася на папері.

Політичні зміни, що відбулися в Україні після Революції гідності, нечітка реакція Китаю на російську анексію Криму та воєнну агресію проти України призвели до заморожування українсько-китайських контактів на найвищому рівні. При цьому керівництво КНР позитивно сприйняло підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, визначило Україну як «важливу державу в Європі», підтримало суверенітет та територіальну цілісність України, що загалом демонструвало відхід від отождолення нашої країни із пострадянським простором. 4 червня 2014 р. Голова КНР надіслав вітальну телеграму новообраному Президенту України П. Порошенку, де було зазначено що «китайська сторона надає великого значення розвитку відносин з Україною». У 2014–2015 рр. Україна та Китай виконали внутрішні процедури щодо ратифікації Договору про дружбу та співробітництво, проте повноцінний діалог на високому політичному рівні

відновити не вдалося. Протягом 2014–2018 рр. нова українська влада була зосереджена на проблемах відновлення територіальної цілісності та внутрішньополітичних процесах, відносинах з ЄС та США. На жаль, офіційний Київ практично повністю повторив помилки керманців Помаранчевої революції, коли дистанціювання від Китаю відбувалося на тлі демонстративних спроб поглиблення партнерства з Японією.

Сучасні відносини України та Китаю носять асиметричний характер й значною мірою обумовлені зростанням політичних та економічних інтересів КНР в Європі, проте цей процес стримується та контролюється США. Навіть у таких непростих умовах Україна може стати важливим місцем для просування китайських продуктів і брендів, отримання доступу до нових ринків і придбання стратегічних активів. Важливо відзначити, що допомога офіційного Пекіну є політично мотивованою, оскільки китайські кредити та інвестиції Україні можуть посилити позиції Китаю в переговорах з Росією та ЄС. Китай готовий йти на зближення з Україною тільки на безпечну для себе відстань, зважаючи на потребу збереження балансу відносин у геополітичному трикутнику США – Росія – Китай та світі загалом. За останній рік значно ускладнилися відносини ЄС з КНР, що було викликано насамперед подіями в Гонконзі (ліберально-демократичний рух проти офіційного Пекіну) та Сіньцзян-Уйгурському автономному районі (імовірний геноцид уйгурів). Проте ЄС підтримує подальший розвиток торгово-економічних відносин з КНР і тому не перешкоджатиме й китайській економічній активності в Україні.

Попри наявності необхідної договірно-правової бази та досягнення рівня стратегічного партнерства з КНР Україна нині повною мірою не використовує можливості співпраці з найбільшим світовим експортером, другою економікою світу, країною, що має найбільші в світі золотовалютні резерви й практично необмежені інвестиційні можливості. В умовах російської агресії, незадовільних темпів здійснення реформ, фінансово-економічних проблем та пов'язаного з ними загострення соціального напруження в суспільстві перед Україною постає нагальне завдання пошуку додаткових можливостей на міжнародній арені. Такі можливості можуть бути забезпечені шляхом українсько-китайського політичного діалогу на найвищому рівні, використання Китаю як джерела інвестицій та технологій, а також обережного військово-технічне співробітництва з цією державою. Зацікавленість

Китаю у співробітництві з Україною, зокрема, пов'язана з ухваленим китайським керівництвом рішенням про створення «закордонних продовольчих баз». Йдеться про використання агропромислових можливостей України в поєднанні з інвестиційними та технологічними потужностями Китаю. Певні стратегічні плани влада Китаю має й щодо залучення України до ініціативи «Один пояс, один шлях», якій у вересні цього року виповнилося вісім років. Прямий вихід Китаю до Європи через Центральну Азію і Кавказ в обхід Росії може мати позитивне соціально-економічне та військово-політичне значення для України. Україна має зайняти своє місце в розбудові «Одного поясу, одного шляху» у Чорноморсько-Балтійському регіоні зокрема та євразійському просторі загалом.

Сьогодні українська і китайська сторони висловлюються на користь подальшої активіза-

ції двосторонніх відносин, докладання зусиль до їх наповнення стратегічним змістом, інтенсифікації політичного діалогу, а також зміцнення стратегічної взаємодовіри. Неабияке значення для здійснення цих завдань мала телефонна розмова між Президентом України В. Зеленським та Головою КНР Сі Цзіньпіном, яка відбулась 13 липня 2021 р. і фактично відновила українсько-китайський політичний діалог на найвищому рівні. Під час розмови лідери держав обмінялися вітаннями з нагоди десятої річниці встановлення стратегічного партнерства між Україною та КНР, підтвердили налаштованість на його розвиток і поглиблення, визначили пріоритетні напрямки співпраці (великі інфраструктурні проекти, нарощування українського експорту до Китаю, розширення співробітництва з перероблення української сільськогосподарської продукції, збільшення обсягів двосторонньої торгівлі, розвиток людських контактів).

Висновки, прогнози й рекомендації

БСПА

- Українська стратегія в БСПА має бути спрямована на те, щоб, мінімізуючи геополітичні й безпекові ризики, поступово нарощувати економічну присутність. Сутність цієї стратегії стисло можна висловити так: експортувати якомога більше товарів/послуг, імпортувати якомога менше проблем.
- Збільшення економічної присутності має відбуватися насамперед за пріоритетними напрямками, що визначаються критичністю місцевих потреб і наявністю відповідного потенціалу в Україні. Досвід, набутий Україною у співпраці з контрагентами в регіоні, дозволяє виділити два таких напрями: 1) експорт продукції сільського господарства / харчової промисловості; 2) військово-технічна співпраця.
- Забезпечення продуктами харчування для БСПА має політичний і безпековий вимір. Безпосереднім поштовхом до початку протестів у Єгипті, які призвели до повалення режиму Мубарака, стало підвищення цін на соціальні продукти харчування, які дотувалися державою. І хоча з розгортанням протестного руху його гасла швидко змінювалися від соціально-економічних до політичних, ключову роль у масовій мобілізації на першому етапі відіграла нестабільність на ринку імпортової пшениці й неспроможність бюджету компенсувати зростання цін. У цей період провідними постачальниками, від яких зрештою залежала харчова безпека Єгипту, були саме українські зернотрейдери. Отже, стабільність і прогнозованість ключових харчових ринків є питанням національної безпеки для багатьох держав БСПА, особливо з низьким або середнім рівнем економічного розвитку.
- Як помітний постачальник зерна на ринки регіону Україна має певні можливості для

розвитку співпраці й в інших сферах, а також підстави для забезпечення для українських компаній прозорих правил гри на місцевих ринках й убезпечення від недобросовісної конкуренції.

- Потенційно Україна має певний, хоча і доволі обмежений, потенціал для власної партії у новій близькосхідній грі. Досі Україна як держава не демонструвала спроможності мобілізувати ресурси для досягнення стратегічної мети, і рушієм близькосхідних відносин переважно була власна ініціатива українських металургійних і сільськогосподарських компаній. Наразі присутність України в регіоні є нішевою і ледь помітною у стратегічному сенсі. Водночас усі наступні кроки з нарощування економічної присутності варто розглядати в контексті створення певних стратегічних позицій. Без подібного підходу навряд чи можна досягти стабільної присутності в регіоні, пропорційної можливостям України. Отже, просування будь-яких секторальних чи корпоративних інтересів має вкладатися в єдину схему, що потребуватиме координування й підтримки на державному рівні. Ключовою умовою успішних дій має стати чітке усвідомлення інтересів, можливостей і обмежень.
- Успішність економічної співпраці з арабськими країнами, особливо у сфері ВТС, а також реалізація потенціалу в новітній стратегічній грі в БСПА залежить від уявлення про Україну, поширених у регіоні.
- Образ України, який транслюється на БСПА, є невизначеним – країна двох кольорових революцій, жертва російської агресії, уламок колишнього Радянського Союзу, молода європейська демократія й майбутній член ЄС. Коли сталі партнерства розпадаються й традиційні партнери втрачають довіру, ця вада не виглядає як нездоланна перепона для співпраці. Понад те, невизначеність може

навіть бути певною тактичною перевагою. З іншого боку, визначеність є необхідною передумовою довіри, й тривала та масштабна співпраця без неї навряд чи можлива. Отже, над створенням зрозумілого іміджу країни необхідно працювати системно. Наші партнери мають розуміти, чого від нас можна очікувати, а чого ні, хоч би вони навіть дуже цього хотіли.

Ізраїль

- Українсько-ізраїльські відносини потребують прикладання цілеспрямованих зусиль з боку України, особливо в гуманітарній сфері, які зможуть забезпечити українську присутність в ізраїльському гуманітарному просторі. З іншого боку, діалог між двома країнами має бути відвертий, у тому числі з проблемних питань, які можуть породжувати конфліктні ситуації. Цьому може слугувати запуск двосторонніх інституційних механізмів у вигляді історичного діалогу, у рамках якого українські та ізраїльські історики можуть постійно та неупереджено досліджувати та обговорювати такі складні теми як Голокост, Голодомор та інші аспекти українсько-єврейських відносин. Разом з тим варто в рамках академічних обмінів та співпраці пропонувати посилювати співпрацю між українськими та ізраїльськими ВУЗами, започаткування кафедри українознавства в одному з вузів Ізраїлю та надання стипендій для обміну/навчання у ВУЗах України для ізраїльських студентів, молодих викладачів та науковців.
- Разом з представниками ізраїльських проукраїнських організацій вважаємо за доцільне організацію та проведення в Ізраїлі українських виставок, на яких були б широко представлені українські продукти харчування, національний одяг та інші вироби, які асоціюються з Україною як крок до збільшення та урізноманітнення українського експорту до Ізраїлю і популяризації української культури.

Індія та Пакистан

- Відсутність бажання з боку Індії поглиблювати та розвивати діалог на всіх рівнях можна пояснити об'єктивними причинами – тісною дружбою Індії з РФ, неспівмірними масштабами обох країн, географічною віддаленістю, відсутністю суб'єктності України на міжнародній арені, несприятливим інвестиційним кліматом, ситуацією з корупцією в нашій країні тощо.

- В українсько-індійських відносинах зараз можна спостерігати дисбаланс у бік України. Наша держава проактивно діє на урядовому рівні й робить реальні кроки для реалізації спільних проєктів, однак не отримує симетричної цікавості з боку свого південноазійського партнера. Варто згадати хоча б низку проєктів, які індійська сторона роками тримає на розгляді, не проявляючи активності для їх реалізації. Або ж той факт, що Індія досі не призначила голову наступного, сьомого засідання міждержавної комісії.
- Причиною такого стану речей є насамперед глибокі системні проблеми України, проте навіть у сучасних умовах існує багато можливостей до інтенсифікації відносин між країнами. Перший крок до цього – налагодити політичний діалог через здійснення візитів на найвищому державному рівні. Посол РІ в Україні неодноразово підкреслював, що «відносини між державами здебільшого залежать від політичної волі лідерів держав», хоч і визначаються економічними пріоритетами. Другий крок – це провадити цілеспрямовану політику розширення української присутності в індійському інформаційному просторі. Це відповідає новій заявленій стратегії МЗС і має стояти в пріоритеті нашої держави. Врешті-решт, українське суспільство має дійти консенсусу стосовно того, яке місце Україна хоче зайняти у світі і яке майбутнє для себе бачить. Без формулювання стратегії власного розвитку важко зрозуміти, які повідомлення транслювати державам, у яких Україна планує розширювати свою присутність і з якими хоче розвивати стосунки.

КНР

- Доцільно вжити заходів щодо активізації двостороннього політичного діалогу, розвитку стратегічного партнерства, залучення китайських інвестицій, встановлення особистого патронату Президента України над кількома стратегічними українсько-китайськими проєктами та військово-технічним співробітництвом.
- Необхідно посилити рівень впливу та контролю з боку Президента України щодо розвитку українсько-китайського співробітництва. Запровадити посаду державного уповноваженого або уповноваженого при Президенті України з питань українсько-китайського співробітництва. Це відповідатиме

- й китайським підходам до організації влади в державі: стратегічні питання – прерогатива першої особи.
- Україні важливо показати Китаю, що вона має власну зовнішньополітичну концепцію, бачення свого місця у світі, незалежно від позиції США та ЄС. Відсутність розуміння цього в рамках китайської політичної культури сприйматиметься як «втрата обличчя».
 - Необхідно розширити форми взаємодії між Україною та КНР у питаннях інформування відповідних державних структур і перших осіб держави, що має включати й неофіційний рівень, дозволяючи таким чином вийти з-під можливого тиску з боку Росії в разі офіційних контактів і переговорів.
 - Україні треба налагодити з Китаєм постійний політичний діалог на рівні керівників держав і урядів, організувати постійний двосторонній обмін думками експертів, посилити присутність українських ЗМІ в Китаї через вироблення власного контенту китайською мовою.
 - Запровадити координацію роботи міністерств та відомств України на китайському напрямку, що сприятиме підвищенню ефективності українсько-китайських відносин.
 - Розроблення стратегії подальшого розвитку відносин з Китаєм має передбачати механізми контролю за практичною реалізацією вже підписаних документів та підтримку державою українського бізнесу в просуванні на ринки Китаю.
 - Розвиток відносин між Україною та КНР необхідно вибудовувати на основі насамперед економічних інтересів, що відповідає і концепції «м'якої сили» Китаю та його євразійської ініціативи «Один пояс, один шлях».
 - Розробити середньострокові та довгострокові плани українсько-китайської співпраці шляхом виробничої кооперації та створення індустріальних парків і зон технологічного розвитку за участі китайського капіталу. Завдяки спільному виробництву високотехнологічної продукції з Китаєм Україна зможе забезпечити собі гідне місце на світових ринках.
 - Україна має нарешті вирішити низку проблем, які існують у відносинах з Китаєм, найважливішою серед яких є виконання вже розпочатих проєктів, що були узгоджені на рівні глав держав, урядів та відомств. Необхідно провести повну їх ревізію, розібратися в причинах відсутності прогресу в їх виконанні.
 - Україні необхідно зробити практичні кроки щодо приєднання до ініціативи «Один пояс, один шлях» з урахуванням потреби нарощування власного економічного потенціалу, посилення інтеграції з великими європейськими та азійськими економічними центрами, аби перетворитися на майданчик, де геоекономічні проєкти Заходу та Сходу сходилися б і давали подвійний ефект.
 - Налагодження взаємодії України і КНР у такій структурно утворювальній сфері як прокладання транспортних коридорів та постачання азійських товарів до країн Європи.
 - Окремо слід розглянути українсько-китайський економічний діалог на рівні територій (Гонконг, Макао, Тайвань) за умови дотримання Україною Політики одного Китаю.
 - Не варто вимагати або чекати від Китаю засудження Росії за окупацію Криму або підтримку проросійських сепаратистів на сході України, оскільки офіційній Пекін має власні проблемні територіальні справи (Сінцзян-Уйгурський автономний район, Тайвань, Тибет, Гонконг) і тому в подібних питаннях дотримується принципів китаєцентризму, етноцентризму та прагматизму.

Дизайн обкладинки та внутрішнього блоку: О. Мамай

Г Е Л Ь В Е Т И К А
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 23.12.2021 р. Формат 70x100/16.
Цифровий друк. Наклад 150. Замовлення № 0122/026.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.